

ОДНОС ЗАМЈЕНИЦА И ТЕОНИМА У ДРУГОМ ГАЈЕВОМ РУКОПИСУ АЛЕКСАНДРИДЕ**

Други Гајев рукопис Александриде показује значајне текстолошке разлике у односу на *Први Гајев рукопис Александриде*, с којим чини једну посебну редакцију у односу на остале текстове *Српске Александриде* (старије и млађе). Та текстолошка разноликост формира се у учесталим употребама замјеница на мјестима гдје најстарији рукописи *Српске Александриде* садрже неки од теонима политеистичке традиције. Циљ рада је показати у којим околностима долази до таквог читања текста и у којим околностима писар ипак одустаје од своје намјере.

Кључне ријечи: Други Гајев рукопис Александриде, Српска Александрида, теоними, замјенице, текстологија, теолингвистика.

Gaius' Second Manuscript of the Alexander Romance shows significant textual differences compared to *Gaius' First Manuscript of the Alexander Romance*, with which it forms a special redaction compared to other texts of the *Serbian Alexander Romance* (older and more recent). This textual diversity is formed in the frequent use of pronouns in places where the oldest manuscripts of the *Serbian Alexander Romance* contain some of the theonyms of the polytheistic tradition. The aim of the paper is to show under what circumstances such a reading of the text occurs and under what circumstances the scribe nevertheless abandons his intention.

Keywords: *Gaius' Second Manuscript of the Alexander Romance*, *Serbian Alexander Romance*, theonyms, pronouns, textology, theolinguistics.

1. Значај замјеница у текстологији

Посматрано из угла савремене лингвистике, замјенице су настале и употребљавају се како би се избјегло рогобатно устројство текста остварено понављањем именица, те како би се постигла економичност језичког израза. У развоју језичке способности замјенице учествују у веома сложенем, али спонтаном процесу стицања способности флуентног усменог и писменог изражавања. С временом се ствара једна цјеловита слика писаног или усменог израза при чему се више не поставља питање шта одређена замјени-

* <https://orcid.org/0009-0005-9524-663X>

** Рад је представљен на Скупу слависта Србије у јануару 2025. године. Такође, овај рад представља измијењени и проширени дио мастер рада *Текстолошка анализа Гајевих рукописа Александриде* одбрањеног 26.9.2022. на Филозофском факултету Универзитета у Сарајеву под менторством проф. др Лејле Накаш.

ца значи, тј. на кога или шта се реферише. Али, не треба заборавити да су, уствари, замјенице „мањи” лексички инвентар у односу на именице, па се, можда, из тог разлога понекад и несвјесно миноризује њихов значај. С друге стране, у текстуалној критици улога замјеница је сасвим друкчија у односу на употребу у савременом језику, јер оне за текстолога, у најширем смислу, више не откривају само средњовјековног писара који, можда, нпр. само добро или лоше познаје морфологију, већ упућују на варијанте међу рукописима. „Варијанте показују природу и облике повезаности рукописа основног текста *Српске Александриде* и њихово груписање по текстуалној сродности и варијанте такође показују и флукуацију основног текста и правце кретања његове рукописне традиције” (Јерковић, Маринковић 1985: XIII). Уколико је предмет анализе само један рукопис, тада је једино могућа и сврсисходна граматичка анализа замјеница која би нпр. помогла у процесу датације једног рукописа на основу морфолошких карактеристика замјеница (уколико рукопис није датиран), или би нпр. у случају појаве специфичних облика открила под утицајем које редакције или редакција је рукопис настао. Када се помоћу компаративне методе пронађу, групишу и анализирају замјенице неког рукописа, онда ти резултати додатно помажу у формирању текстуалног стабла (лат. *stemma codicum*).

У наставку овога рада анализа ће бити усмјерена на употребу замјеница у *Другом Гајевом рукопису Александриде* (у наставку: Γ_2) у односу на *Први Гајев рукопис Александриде* (у наставку: Γ_1) с којим чини једну посебну редакцију у односу на остале текстове *Српске Александриде* (старије и млађе). Иако су два Гајева рукописа сродна, потребно је детаљно описати специфичности употребе замјеница у *Другом Гајевом рукопису* (Γ_2), како би се што вјерније показала текстолошка уникатност текста овог рукописа, којем, у тренутку писања овог рада, није пронађен сличан рукопис. Дакле, текстолошка разноликост формира се у учесталим употребама замјеница на мјестима гдје најстарији рукописи *Српске Александриде* садрже неки од теонима политеистичке традиције. Компаративном методом показће се у којим околностима долази до таквог читања текста и у којим околностима писар ипак одустаје од своје намјере. Да би се дошло до тих резултата, потребно је прво детаљно испитати однос Γ_1 и Γ_2 рукописа наспрам *Санкџије-џербуришког рукописа* [сигнатура: Q. XV. 168, средина XV вијека] (у наставку: СП), који ће због своје старине послужити као прототип, а на мјестима гдје је СП оштећен или изоставља неки дио текста, послужиће *Погодинов рукопис* (у наставку: П) [сигнатура: Погод. 1702, друга половина XV вијека].

Други Гајев рукопис Александриде [сигнатура: NSK R3359 — *Miscellanea Rhacusii caractere Bosniaco exarata*] с краја 17. или почетка 18. вијека чува се у Националној и универзитетској библиотеци у Загребу. Радмила Маринковић је 1969. године издала *Историју основног текста*

Српске Александриде и, у вријеме када је та докторска дисертација настала, напоменула да је *Други Гајев рукопис* (Γ_2) „до сада непознат” (Маринковић 1969: 14), а онда је 1976. године објавила рад „Српска Александрида у Дубровнику” у којем је описала *Други Гајев рукопис* (Γ_2) уз *Први Гајев рукопис* (Γ_1) [сигнатура: *Život Aleksandra Velikoga*, 1654. NSK R3363 л. 94], јер оба показују сличности у текстолошким и лексичким изборима у односу на остале рукописе јужнословенске провенијенције. Чињеница да једино Гајеви рукописи имају епизоду о Александровом потицајном говору војницима довољно говори о посебним варијантама.

Будући да је текстовима *Српске Александриде* темељ била Псеудо-Калистенова грчка γ -рецензија, потребно је испитати да ли су те сличности у текстолошким и лексичким изборима ових двају рукописа на било који начин повезане с том грчком γ -рецензијом, као и са α и β рецензијама, како би се утврдило да ли су замјенице у овом случају резултат директног превода текста или су смислена редакцијска интервенција. Сличан методолошки принцип примјењивао је и Веселовски, о чему Р. Маринковић каже сљедеће: „Зато студија Веселовског иде у два правца. Она испитује однос *Српске Александриде* према осталим обрадама Псеудокалистена, у једном свом делу, а у другом се труди да христјанизираним деловима открије њихове хришћанске и нехришћанске изворе” (Маринковић 1969: 32).

2. Компаративна анализа текстова

2.1. Замјенице као показатељ специфичне редакције

У примјерима који слиједе анализирају су текстолошке промјене и додаци у оба Гајева рукописа, који су само показатељи специфичности редакције и они су, дакле, из угла текстологије веома битни, али ове промјене и додаци нису никако утицали на задану суштину текста по којој је препознатљива *Српска Александрида*.

Прва таква текстолошка промјена у употреби замјеница двају Гајевих рукописа у односу на црквенословенске, али и друге вернакуларне текстове *Српске Александриде* јавља се у I, 2 поглављу:¹

СП: на брѣ] на њ Γ_1 на њн Γ_2

Γ_1 (3b): да скѣпи · вонскѣ · терѣ · похѣди · на њ · али дѣ · нищо · не дѣже · одолнѣтѣ · онѣзи · храбрѣ · вонсѣи · н храбрѣдѣ вѣтѣзѣмѣ · вѣхѣвѣнн · царѣ

Γ_2 (2): зато скѣпи вонскѣ терѣ поѣи на њн али дѣ нищо не дѣрѣш защо ѣ вѣлѣ нѣти н свѣи свѣ рабрѣни нѣнѣци господа коннѣци ш ѣннѣ

1 Анализа ексцепираног текста из рукописа у овом раду представљена је тако што је прво дата ријеч из СП рукописа у углатој загради, а затим слиједе текстне варијанте из Γ_1 и Γ_2 . Након тога слиједе пуни примјери.

СП (3а): да скоупи сън̄ е свое вою · и на брѣ оустръмн се прѣмо нѣ ничто бо нѣ нѣтѣ оустпети
къ силнѣн̄ и · вонске храбрѣн̄ дѣ вѣн тѣзѣ · влѣховнаѣ. чѣ

Ове морфолошке облике, али текстолошке промјене (на нѣ Γ_1 на ѣн Γ_2) није било могуће пронаћи у грчком изворнику, па чак ни у текстовима *Срѣске Александриде*, а оваква читања (лат. *variae lectiones*) могла су у заједничком предлошку Гајевих рукописа настати због оштећења предлошка или због тога што писар није разумио текст предлошка, у овом случају стел. ријеч бран.

У текстовима *Срѣске Александриде* често се јавља датив апсолутни, који у Гајевим рукописима спорадично ишчезава. Један од примјера гдје су Гајеви рукописи напустили ову форму налази се у I, 4 поглављу и ту онда ова два рукописа аутентично додају још замјенице к нѣн Γ_1 и тѣ нѣн Γ_2 , што никако не мијења схватање текста.

СП: нектенавоу] нехтенавъ Γ_1 Γ_2 . – Ante нехтенавъ add и доѣ · к нѣн Γ_1 и тѣ нѣн · доѣ Γ_2 . – СП: ѿ ѿлибнада] ѿлибнада Γ_1 ѿлибнада Γ_2 . – Post ѿлибнада add царица Γ_1 . – Ante ѿлибнада add царица Γ_2 .

Γ_1 (5b): и доѣ · к нѣн · нехтенавъ · и рече дѣ · ѿлибнада · царица

Γ_2 (4): и тѣ нѣн · доѣ _____ · и рече дѣ · царица · ѿлибнада

СП (5b): прииѣши же нектенавоу · и рѣ ѿ ѿлибнада кн немоу

Поглавље I, 10 двају Гајевих рукописа садржи такође два мјеста на којима је, умјесто заједничке и властите именице, употребљена замјеница. Поријекло овој текстолошкој формулацији није могуће утврдити, будући да текстови *Срѣске Александриде*, као ни грчки изворник, немају овакав облик текста, што значи да можемо констатовати да су и ова два случаја индикатори посебне редакције.

СП: кѣ кѣю томоу] к неѣ Γ_1 к ѣнеѣ Γ_2 . – СП: не смеѣаше] не сѣнаше Γ_1 не сѣнаше Γ_2 . – Post не сѣнаше add ни издалека на нѣ · гленѣти · и к неѣ Γ_1 . – Post не сѣнаше add ни из далека · гледати га Γ_2 .

Γ_1 (9а): и кога · на смрт̄ · ѿсѣивах̄ · приѣ на га · метох̄ · и нитко · не сѣнаше · к неѣ · приствпѣти · ни издалека на нѣ · гленѣти · и к неѣ

Γ_2 (8): и кога бн · на смрт̄ ѿсѣиваѣн̄ · приѣ на га · метох̄ · и нитко · к ѣнеѣ · приствпѣт̄ · не сѣнаше · ни из далека · гледати га

СП (10b): и смрт̄номоу повиннѣ соуѣ к немоу вѣметати повѣлѣ сѣмоу же сице бившоу никто приѣупнѣ ти кѣ кѣю томоу не смеѣаше

СП: кѣ александра] а к неѣ Γ_1 и к ѣнеѣ Γ_2 .

Γ_1 (9а): ѿнѣ · ѿметаше · свако · срѣднѣсть · свою · а к неѣ · хрѣзаше · и крѣтѣсть · свою · показиваше

Г₂ (8): н како бн · алесандра · вндно · свз · свонз · сартвз · одметнво бн · н к њнемз · арзаше · н свонз лш · кроткост · 8казнваше

СП (11а): конь же вьсакоу ѿметає ѿдо тѣх хо кь алеѣандрѣ хрепѣташе и повинованиє црю
своєму · и вьсадникоу оуказовашє

У I, 11 поглављу Гајевих рукописа интерполиран је приједложно-падежни израз $\tilde{\omega}$ ниниѣ Γ_1 из нини Γ_2 . Ову придјевску замјеницу нн не проналазимо у другим рукописима.

СП: кнези ѿ зем̑лє] витези · ѿ иннєхъ · земаль Г₁ нѡнци · нз иннє · земакла Г₂

Г₁ (10b): и на тω · κωλω · δωχω¹α²χ³ · витези · ѿ иннеχ⁴ · земалъ

Г, (9): и на то · коло · доде · многи · игнаци · из нине · земаѣла

СП (11b): и на тц||х² же полахъ (!) · исходеще кнези ѿ землє

У *Српској Александриди*, у I, 24 поглављу, појављује се типични старословенски генитивни облик женског рода $\epsilon\acute{\epsilon}$, који је у Гајевим рукописима трансформисан у вернакулрни облик $\text{нenna } \Gamma_1$ $\text{ѣнна } \Gamma_2$, што није случај у другим вернакуларним рукописима, те се као такав може сматрати само још једним у низу показатеља једне посебне редакције Гајевих рукописа.

СП: $\epsilon\epsilon]$ неина Γ_1 кнеина Γ_2

Г₁ (38b): н т8 неґа · 8бише · бґаґыаа · неґна

Г₂(31): и тү · ҕнеҕа · 8бише · брата · ҕнеина

СП (26b): н тѣ его ѡбнише брата єѣ

Оба Гајева рукописа у II, 6 поглављу имају још једну додатну реченицу коју остали рукописи *Српске Александриде*, као ни грчки изворник Псеудо-Калистена, немају и у којој је лична замјеница *он* употребљена у акузативном облику и односи се на цара Дарија:

СП: повѣдиши] походи · на нь · звити га · хощєшь Г₁ пои · на ѣнега придобити га · оєш
· и звиєн ꙗ · бити Г₂

Г₁ (54a): СВѢТЬ · ГНЬ · БОГЪ · КОН · САЗЬДА · НЕБО · И ЗЕМЬЛЪ · И НА ХЕРОВНЕМН · ПОВИНА ·
АДОНАН САБАВОТЬ · И ТОН · РЕКЪ · ПОХОДН · НА НЬ · ВЕНТИ ГА · ХОѢШЬ

Г₂ (57): СВЕТ · ГН · БОГ ШАБАОТ КОН · СВОРН · НЕБО · Н ЗЕМЉА · Н СВАР · АЕРОВА ПОЧИНКА · АДОНАН · САБАОТ ТОН · РЕКАВШН · ПОЋИ · НА ЊНЕГА ПРИБЛИЖИ ГА · ОЋЕШ · Н ВБИЕН ЋЕ · БИТИ

СП (45b): $\bar{\epsilon}$ динь $\bar{\text{т}}\bar{\text{ь}}$ $\bar{\epsilon}$ динь $\bar{\text{г}}$ $\bar{\text{н}}\bar{\text{б}}\bar{\text{о}}$ $\bar{\text{и}}$ $\bar{\text{з}}\bar{\text{е}}\bar{\text{м}}\bar{\text{л}}\bar{\text{я}}$ $\bar{\text{с}}\bar{\text{ь}}\bar{\text{з}}\bar{\text{а}}\bar{\text{д}}\bar{\text{а}}\bar{\text{в}}$ $\bar{\text{и}}$ $\bar{\text{н}}\bar{\text{а}}$ $\bar{\text{х}}\bar{\text{е}}\bar{\text{р}}\bar{\text{о}}\bar{\text{у}}\bar{\text{к}}\bar{\text{н}}\bar{\text{и}}\bar{\text{л}}\bar{\text{ѣ}}$ · $\bar{\text{п}}\bar{\text{о}}\bar{\text{т}}\bar{\text{в}}\bar{\text{а}}\bar{\text{е}}\bar{\text{н}}$ · $\bar{\text{а}}\bar{\text{д}}\bar{\text{о}}\bar{\text{н}}\bar{\text{а}}$
 $\bar{\text{с}}\bar{\text{а}}\bar{\text{в}}\bar{\text{а}}\bar{\text{с}}\bar{\text{о}}\bar{\text{Ѱ}}$ $\bar{\text{б}}\bar{\text{г}}$ $\bar{\text{и}}$ $\bar{\text{с}}\bar{\text{е}}$ $\bar{\text{р}}\bar{\text{е}}\bar{\text{к}}\bar{\text{ь}}$ $\bar{\text{п}}\bar{\text{о}}\bar{\text{б}}\bar{\text{ѣ}}\bar{\text{д}}\bar{\text{и}}\bar{\text{ш}}\bar{\text{и}}$

Слична реченична интерполација остварена је у I, 7 поглављу и то уз помоћ односне замјенице *који* (кџи Γ_1 кон Γ_2), а у тој новој атрибутској клаузи јавља се и показна замјеница *џа* (у адвербијалној функцији) која „говори” да се сан десио *џу ноћ*.

П: њсповѣдиѣ] казаше Г₁ казикаше Г₂. — Post казаше add санъ · кон · бнеше · видио · 8 т8 · нѡѣ Г₁. — Post казикаше add сан · кон видио · бнеше · он8 · нѡѣ Г₂.

Г₁ (6b-7a): пилпъ · царь · 8ста · ѡа сна · ѡ виденью · сна · дншлаше · н ка мекодор8 · н аристотел8 · казаше · санъ · кон · бнеше · видио · 8 т8 · нѡѣ ·

Г₂ (6): н 8тавшн се филп од сна · вндеѣн · сан проидншѣлаше · н ка мекдор8 · ском8 · филозоф8 · казикаше сан · кон видио · бнеше · он8 · нѡѣ

П: фнлпъ же ѡ сна разбвднв се · н ѡ внсе сна размишлѣше · н сѣго къ мекандр8 · н аристотелю њсповѣдиѣ бѣше · двѣма мекедонскома философма ·

Рукописи *Срѣске Александриде* писани су највишим стилским регистром и у њима се водило рачуна о свакој реченици и имену. У рукопису Г₂, у III, 2 поглављу, интерполирана је једна читава епизода о дворцу Кандакије Клеофиле. Дакле, количина употребљених ријечи у Г₂ (114) рукопису је у том случају већа: н тиед · градом заповидаше · недна · жена · 8довица · н веле · могѣѣ · н варсна · ниденом · клеопила · кандацна · кона · нмаше · два · снна · н она · тѣвшн · глас · н дошастн · александрово · посла · неднога · нтра · н памѣтна · товнека.

Рукописи *Срѣске Александриде* ову епизоду немају, па је из тог ралога Кандакија споменута само једнпут: ѡ тоѣ пакн вѣ вселеню врати се · н все гради н страни прѣ · лишавѣше (!) сѣ пришѣствне клеофилаа · кандакнѣ · а мастрндонѣска црница · извграфа хнтра послаа (СП: 111a). Евидентно је да писар Г₂ рукописа заобилази понављање Клеофилиног имена употребом замјенице *она*, што је показатељ да је у овом случају употреба личне замјенице има своју стилистичку улогу.

2.2. Замјенице у функцији додатне християнизације текста Г₂ рукописа

Наредну групу примјера чине текстолошке измјене у којима је суштина фабуларног тока значајно друкчија у односу на садржај текстова *Срѣске Александриде*, што је остварено употребом замјенице умјесто неког од теонима политеистичке традиције или изостављањем и модификацијом текста. Ова прилагодба, у основи, није само лексичка, већ и теолошка, што указује на постепени преокрет у духовном читању текста Г₂ рукописа. С обзиром на то да је Г₂ рукопис дио зборника у коме се налазе још и *Uskrsnutija Isuskrstova* Мавре Ветерановића, преписи из *Nauka krstjanskoga* Матије Дивковића и *Od limba govorenje* (Маринковић 1976: 51), може се са сигурношћу тврдити да је овај рукопис настао у фрањевачкој средини. Даље, Р. Маринковић тврди да су оба Гајева рукописа настала у католичком кругу и да је редакција сигурно настала на католичком терену (Маринковић 1976: 55), што се може објаснити изостајањем надредних слова и посебних акцената, специфичних за православни круг у којем су настају нпр. СП и П рукопис. На насловној *recto* страни зборника у којем се налази Г₂ рукопис

проширује тај смисао и уводи појам универзалне немоћи. Замјеница ниткв има изричиту функцију у тексту – она не упућује само на човјека као појединца, већ искључује могућност било чијег утицаја – било да је ријеч о појединцу, групи људи, или чак натприродним бићима какви су грчки богови. На тај начин, Гајеве верзије текстова наглашавају свемоћ Божије воље на још категоричнији начин, што је посебно значајно у контексту анализе њихове текстуалне специфичности.

Текстолошка диференцијација између Γ_1 и Γ_2 рукописа види се опет у овом поглављу када је маг Нектенав након учињене лекомантије видео пропаст Египта због доласка Персијанаца. Оба Гајева рукописа додају једну реченицу која на том мјесту не постоји у текстовима *Српске Александриде*,⁴ али концепт је друкчији, јер Γ_1 ту има облик до љада, а Γ_2 га мијења комбинацијом приједлога и замјенице 8 нищо. Иако *ад* постоји у новозавјетним цитатима, могуће је да редакторска интервенција у овом случају има за циљ да до краја уклони трагове политеизма. Ова врста унутрашње градуелности хришћанског модела *од неба до нишѿа* или *од неба до љада* (или *хада*) алудира на стихове из *Јеванђеља ѿ Луки* 10:15 и *Маттеју* 11:23 – н ты капернаумевъ знесеши се до несе · до љада сынидеши, а дјелимично се преноси слична порука и у *Јеванђељу ѿ Луки* 14:11 – ꙗко всакъ възнесе се сѣбѣ рить се и сѣбѣ раен се възнесетеъ се.⁵

Γ_1 (4b): ѿ горе · теби еѣипте · какоу се · доу неба · 8звниси · паке доу љада · сннзи

Γ_2 (3): о нао · теби еѣипте · како се биаше · до неба · 8звниси · а сада се · 8 нищо · обратно

СП (4a): ѿ горѣ те егѣипте · на многа прослави се · лѣта въ коупе съ црѣль вашиимъ свонимъ нектенавѣ · къ јединоу погнбнѣта лѣтѣ

У I, 6 поглављу Олимпијада наређује да Александра однесу у храм како би свештеници рекли какво ће он дијете бити. У текстовима *Српске Александриде* тај храм је, у ствари, Аполонов дафнијски храм:

СП: къ дафнесѣноу аполоноу ꙗко онѣпниадоу ꙗкоу Γ_1 конпинан · ѣне · богъ Γ_2 . — СП: въ црквѣ] от Γ_1 , Γ_2 . — СП: н ѿ книгоуѣи аполоноуѣи н вѣхъвѣ] ѿ неѣа Γ_1 од ѣнеѣа Γ_2 .

Γ_1 (6b): н 8звѣши · днѣте ѣнесе · коу онѣпниадоу · н искаше · ѿ неѣа · благѣсоуѣленне 8знати · хѣтнѣше · какоуѣо · днѣте · хѣтѣ · бити

Γ_2 (6): н 8звѣши · днѣте олимпиада однесе га · конпинан · ѣне · богъ · н искаше · благѣсоуѣа од ѣнеѣа · 8знати · отнаше · какоуѣо · днѣте · нѣа · бити

СП (7b): ѿлѣи ѣмѣѣи ѣаа жѣ вѣзѣши ѿ трѣте къ дафнесѣноу аполоноу въ црквѣ ѣнесе · н ѿ того ѿтрѣѣи шоу бѣгвѣтѣи се ѣолаше н ѿ книгоуѣи аполоноуѣи н вѣхъвѣ · нѣи ѣсѣѣи ѣуѣѣѣти какоуѣо 8ѣо ѿтрѣте се хѣтѣ битѣ

4 Али постоји у I, 2 поглављу.

5 Цитати су унесени по тексту *Дивошевог еванђеља* (2018) које је приредила Лејла Накаш.

Ови примјери показују да је у Гајевим рукописима дошло до нејасног читања текста (Jagić 1871: 225; Накаш 2021: 23). У *Срѣској Александриди* ту су и свештеници и магови Аполонови који су изостављени у Гајевим рукописима, јер ће ту о судбини Александра Великог говорити он (Γ_1 : ѿ неѧ, Γ_2 : ѿ ѧнеѧ). Даље, дистинкција се чак успоставља и између ова два рукописа, јер писар Γ_2 рукописа додаје одредницу *њиховом Богу*, па тако можемо претпоставити да му није било од значаја да ли се у предлошку налази разумљива ријеч, јер се од ње вјешто дистанцирао употребивши овакву текстолошку модификацију. *Њихов Бог* је, у ствари, *мудрац*, како ће се касније то видјети у тексту двају Гајевих рукописа, а оваква двострука трансформација текста у Γ_2 рукопису може се тумачити као неки вид десакрализације, јер политеистичко божанство више није виђено као узвишено, већ као фигура која је мудра попут човјека. А хришћанска монотеистичка доктрина, тј. њени тријадолошки и христолошки догмати не би допустили да Бог буде приказан као људски мудрац.

Поглавље I, 22 доноси причу о Александровом доласку у Атenu и Рим, коју, уз текстове *Срѣске Александриде*, имају и оба Гајева рукописа, и која је једино забиљежена у грчкој γ -рецензији. У текстовима *Срѣске Александриде* Римљани разговарају с Амоном о Александровом доласку. У Гајевим рукописима дошло је до дјелимичног одступања, дакле, Амон је споменут први пут као и у осталим рукописима, али његово име је касније изостављено, а из контекста Γ_2 текста може се схватити да им се јавио само Бог, што сигнализује да је сад ријеч о хришћанској представи божанства. У Γ_1 рукопису није дошло до тог моделирања текста, јер се на Амона упућује помоћу замјенице *он* и то је, дакле, у овом дијелу текста суштинска разлика чак и између Гајевих рукописа. Γ_2 текст је садржајно краћи и више се уклапа у хришћански контекст од Γ_1 рукописа, јер Бог не може зачети дијете с Олимпиадом, што је дозвољено било Амону.

Γ_1 (30b): н ка бѡгѡ · своѡмѡ амонѡ ѡ црѣкѡ · дѡтекоше · мѡлахѡ се · да нѡ · каже · о
александѡ · ѡнѡ · ѡ снѡ ѡвѡ се · к нѡмѡ · н рѣте нѡ · мѡжѡ · великоѡ · рѡмѡ · не бѡнте се
· александѡ · снѡ бѡ · мѡн · естѡ ѡ македонѡ · њѡкада · ѡтихѡхѡ · к матери · неговѡ
ѡлѡмѡнѡ · такѡ бѡвѡ · ш нѡмѡ · рѡдѡ · александѡ

Γ_2 (24): н ѡ царѡ · ѧнѡвѡ · бѡгѡ · амонѡ · дѡтекоше · да нѡ · каже · како ће ѧ бити ·
дошастѡ · александѡво ѡвѡ нѡ се · бѡгѡ · н рѣте нѡ · ѧвѡнѡ · великоѡ · рѡмѡ не бѡнте се

СП (20a): нѡ бѡгѡ же своѡмѡ амонѡ вѡ црѣкѡ прѡтекоше · мѡлахѡ се · вѡ звѣстѡ вѡзвѣстѡ
ѡ · александѡрѡ ѡнѡ же ѡвѡ се нѡмѡ бѡгѡ амонѡ · кѡ нѡмѡ рѣ · мѡжѡ великоѡ рѡмѡ не бѡнте се
· александѡ снѡ бѡ мѡн · александѡрѡ же вѡ македонѡ мѡн бѡ нѡкоѡ шѡшѡ матери негѡ · ѡлѡмѡнѡде
прѡмѡстѡ се н сѡмѡ бѡвѡшѡ рѡдѡ се александѡрѡ

Поглавље I, 22 Гајевих рукописа *Александриде* карактерише и дјелимично изостављање имена грчких филозофа које Алектандар среће у Атени.

Први споменути филозоф, како у текстовима *Срѣске Александриде*, тако и у Гајевим рукописима јесте Софокле, који је, у ствари, био грчки драматург. Р. Маринковић сматра да филозоф Сокофоклије не може бити познати грчки пјесник и писац трагедија, пошто је он живио од 495. до 405. године прије нове ере, те напомиње да можда ово Софокле значи *филозоф софисѣа* (Маринковић 1986: 182). Други филозоф је Андистен и у Гајевим рукописима његово име је антинан(љ). Софокле, уколико је у Гајевим рукописима схваћен као драматург, не може бити проблем за хришћански контекст. Али, остаје отворено питање како редактори Гајевих рукописа перципирају Андистена, будући да је то име искривљено, па Маринковић претпоставља да „Андистон, је вероватно Демостен, чувени атински беседник (384–322), који се заиста борио и противу Филипа Македонског и противу Александра” (ибид). Могуће је претпоставити да писари Гајевих рукописа једноставно не препознају име, па сматрају да један измишљени филозоф не ремети хришћанску интенцију овог одломка.

Андистон доноси кратку причу о заснивању Атине и њене судбине, па спомиње великог цара Дионизија: *диѡниѣѣ · велѣкѣѣ црѣ · нѣкогѣ на атинѣ приѣѣ · рѣѣ сѣѡ нѣтѣ не сѣѣѣѣ пѣзденѣ ѡтѣде* (СП). У Γ_1 рукопису његово име је *гѡнесѣ · царѣ*, а у Γ_2 рукопису ова цијела реченица изостаје и не може са сигурношћу тврдити због чега је то тако, али треба напоменути да је у свијести писара могло доћи до контаминације Дионизија као политеистичког божанства и Дионизија од Хераклеје, Александровог савременика.

Трећи и пети филозоф у *Срѣској Александриди* јесу Диоген и Промах: *диѡгѣн же нѣки вѣѣѣѣѣ · сѣ пакѣ вѣѣ же филоѣѣ рѣ* (СП), *походеѣѣѣ же ѣ града · проѣѣ нѣкто вѣдеѣ · ѡдинѣѣѣ рѣ* (СП). У Гајевим рукописима ових двају имена нема, а уз помоћ неодређене замјенице уводи се само заједничка именица *филозоф* или *виѣѣѣѣѣ*, па је тако Диоген представљен као *нѣкѡн · пѣѡѣѣѣѣѣ* Γ_1 и *ѣнеки · ноѣѣ · филозоф* Γ_2 , а Промах као *нѣки · вѣѣѣѣ · антинѣѣѣ* Γ_1 и *вѣѣѣѣ · атенѣѣѣ* Γ_2 .

Диоген је остао запамћен као представник циничке филозофске мисли, која је имала одјека у хришћанству, међутим, питање је како круг у којем настају Гајеви рукописи доживљава ову филозофску концепцију.

СП: *диѡгѣн*] *нѣкѡн · пѣѡѣѣѣѣѣ* Γ_1 *ѣнеки · ноѣѣ · филозоф* Γ_2

Γ_1 (25b): *нѣкѡн · пѣѡѣѣѣѣѣ · тѣ · рѣѣѣ · какоѣ*

Γ_2 (20): *ѣнеки · ноѣѣ · филозоф*

СП (15a): *диѡгѣн же нѣки вѣѣѣѣѣ · сѣ пакѣ вѣѣ же филоѣѣ рѣ*

У грчкој традицији антропоним Промах могао је означавати више личности, како стварних, тако и оних који сигурно имају везе с неким од

грчких божанстава, што је реметило хришћански контекст у Гајевим рукописима.

СП: промѡ] om Γ_1 Γ_2

Γ_1 (28b): похѡдеѣмъ · нидь · из града · ннеки · витезъ · антински рече

Γ_2 (22): недан · од · г — рада · витез · атенски · рече

СП (18a): похѡдешиѣ же ѿ града · промѡ нѣкто витезъ · ѡднински рѣ

Диогеново име је и други пут⁶ изостављено у тексту, а онда је уз помоћ показне замјенице речено да су Атињани укорили *философа онога (овога)* — пилѡзѡпа · ѡнѡга Γ_1 и философа · ѡвога Γ_2 .

СП: философа же · диѡсена] пилѡзѡпа · ѡнѡга Γ_1 философа · ѡвога Γ_2 .

Γ_1 (26a): тѡн · антинѡѡмъ · не би · драгѡ · пилѡзѡпа · ѡнѡга · ѡкараше · и рекоше

Γ_2 (20): и ѡво · говореѣн · атеннѡѡд · не би · драго философа · ѡвога · рече · покараше га · и рекоше ѡв

СП (15b): се же анѠниѣѡ · негодно · ѡѡн се · философа же · диѡсена ѡкараше · рекоше

У *Срѣској Александриди* Промах је тај који доноси причу о сну у којем је видио процес уништења великог Аполоновог храма, атинских кула и врата Аријева леда. Ареопак је грчки суд у Атини и посвећен је у част Ареса, грчког божанства ратовања. Гајеви рукописи не одбацују овај дио текста, јер је пропаст политеистичког светишта пожељна за њихов хришћански карактер. А ту причу, дакле, у Гајевим рукописима казује неки витез.

Будући да витез уводи управни говор, редактор Γ_2 рукописа ту смишљено додаје присвојну замјеницу *наш* (царква бога нашега аполона), чиме се овога пута не избјегава спомињање грчког божанства, али се прави отклон — јер текст не казује хришћанин него паганин.

СП: велѣѣ храмъ бѣ̄ · аполона] велнка · царкваѣ бѡга · апѡлѡна Γ_1 велнка · царква · бѡга нашега аполона Γ_2 . — Post бѡга add нашега Γ_2 .

Γ_1 (28b): видѣхъ · нѡѣаска · санъ · такѡвъ · ере се велнка · царкваѣ бѡга · апѡлѡна · паде

Γ_2 (22–23): нѡѡ самъ ~ снѡ · да велнка · царква · бѡга нашега аполона аполона · паде

СП (18a): видѣѣ сѣ̄нъ ѡѡко въ нѡщъ велѣѣ храмъ бѣ̄ · аполона паде се

Недуго након епизоде о уништењу Аполоновог храма пропао је и атински бог, који је у *Срѣској Александриди* описан као *велики и дивни*, а у Гајевим рукописима, умјесто атинског бога, јавља се *аѣинска црква аѣенског бога*. Црква је у Γ_1 рукопису описана као *велика и чудна*, у Γ_2 само као *велика црква*. Текстолошка диференцијација у овом случају успоставља се и

6 Р. Маринковић се рефескрише на рад *Неколико ѣрилога за сѣ̄ѡрију хрѡѣйску књижевности* Ф. Францева из 1912. године.

СП: велики и дѣвни бѣѣ аѠинненскѣѣ] црѣква · велицнхъ · и ѣдннхъ · бѣѣѣ · антннѣсцн-
хъ Г₁ 8 кѣла · и ѣнн · велика царсѣа · и царѣва Г₂. — СП: сѣ всѣм бѣзн свѣмн] са свѣм
· ѣнн · велицнм бѣѣѣм Г₂.

Г₂ (23): изгорише · 8 кѡла · и ѣни · велика царсѡа · и царкѡа · са свѣдѣ · ѣнидѣ · велицидѣ
 БОГОВИ · изгори

Четврти филозоф у овом поглављу у *Српској Александриди* је Ураније и он се јавља и у Γ_1 рукопису, а у Γ_2 рукопису изостаје. Филозоф Ураније је, у ствари, грчко божанство неба, дакле, ријеч је о Урану – богу из хеленског пантеона. Претпостављамо да је писар Γ_2 рукописа препознао то божанство, па га је из тог разлога испустио из текста.

222

ио Јовану 19:19, приликом распећа писало Исус Назарећанин, цар јудејски на трима језицима: $\text{ישוֹעַ בֶּן־יֹסֵף הַנָּצְרִי}$; $\text{Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων}$; *Iesus Nazarenus, Rex Iudaeorum*.

У тексту Γ_2 рукописа није изостављен дио реченице у којем пророк наређује да Александру донесу камен на којем бијаше исписано име великог Саваота и који је, у *Српској Александриди*, на шљему носио Исус Навин. Ова речница, у ствари, представља модификовану верзију стиха 24:27 из старозавјетне *Књиге Исуса Навина* када Јошуа склапа савез с Израјљцима о признавању само једног Бога: $\text{καὶ εἶπεν Ἰησοῦς πρὸς τὸν λαόν· ἰδοὺ ὁ λίθος οὗτος ἔσται ἐν ὑμῖν εἰς μαρτύριον, ὅτι αὐτὸς ἀκήκοε πάντα τὰ λεχθέντα αὐτῷ πρὸς Κυρίου, ὅτι ἐλάλησε πρὸς ὑμᾶς σήμερον· καὶ οὗτος ἔσται ἐν ὑμῖν εἰς μαρτύριον ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ἥνικα ἂν ψεύσησθε Κυρίῳ τῷ Θεῷ μου}$.⁷ Иако је ова старозавјетна реченица иста и у *Српској Александриди*, и у Γ_2 рукопису, сматрамо да би њено изостављање у Γ_2 рукопису могло донијети чвршћу и, самим тиме, далеко прецизнију хришћанску слику. Није могуће са сигурношћу тврдити да ли се ова измјена може приписати теолошком незнању текста *Синарог завјеиша* или писаревој жељи да намјерно унесе и један мистични елемент.

СП: йс̄ · навинь̄] $\text{ћнеки · назарник · свет · незв}$ Γ_2 . — СП: $\text{ѣѣ на рать хоѣаше на иноплеменѣ̄}$ $\text{ѣѣ... иноплеменѣ̄ def}$ Γ_2 .

Γ_2 (41): н рече · пророк · донесте мѣ · камен · инталнан : 8 коѣмъ бѣаше · зписано · иѣ · великоѣ гна · бога · шабаота · коѣ · на еѣмѣ · алнти · тѣави · 8 коѣмъ носаше · $\text{ћнеки · назарник · свет · незв}$

СП (38а): н повелѣ прѣѣкѣ принести каѣѣ лихнитарь · на неѣѣѣ бѣ̄ зписано иѣ га̄ ба саваѣѣѣ · егоѣѣ хѣѣѣѣ ношаше $\text{йс̄ · навинь̄ · ѣѣ на рать хоѣаше на иноплеменѣ̄}$

3. Закључак

Након спроведене текстолошке анализе Гајевих рукописа и текстова *Српске Александриде*, у овоме раду показали смо да се у Гајевим рукописима јављају двије групе замјеница које су још само један од показатеља посебне редакције Гајевих рукописа.

Прву групу замјеница чине све оне трансформације текста чије поријекло није везано ни за једну грчку рецензију и у којима религијска рецепција текста ни на који начин није била угрожена. То су примјери у којима писари Гајевих рукописа нпр. не схватају текст предлошка, па додају једну ријеч, или врше стилистичке интервенције тако што употребом замјенице не понављају именицу из претходне реченице.

7 Црта у транскрипту означава дио текста који се приликом процеса транскрипције није могао јасно прочитати.

Друга група замјеница је, заправо, она која успоставља разлику и међу двама Гајевим рукописима и та је група замјеница показатељ да је Γ_2 рукопис више христјанизиран у односу на Γ_1 рукопис, као и на рукописе *Српске Александриде*. Дакле, у Γ_2 рукопису је употребом замјенице, на мјесту гдје *Српска Александрида* има неки од теонима грчке политеистичке традиције, извршена модификација текста у корист хришћанског, тј. монотеистичког карактера. Та се преобразба не доводи у везу ни са једним грчким или славенским текстом, што значи да додатна христјанизација текста није резултат компилаторског карактера.

Честа употреба замјенице *они* – *њихов*, смислено интегрисане у сваки дио текста, успоставила је грубу дихотомију, јер замјеница тада служи као снажно текстолошко средство афирмације властитог идентитета, док се истовремено други, тј. „њихов бог” маргинализује или сатанизује, што је посебно изражено у сценама пропадања храмова и пораза богова грчке политеистичке традиције.

Но, важно је напоменути да нису све реминисценције на политеизам замијењене, и даље је у Γ_2 тексту могуће прочитати нпр. Амоново или Диогеново име. Редактор Γ_2 текста био је свјестан чињенице да би се потпуним брисањем политеизма из текста изгубила суштина и основа *Српске Александриде*, чијом је преобразбом на народни језик настао Γ_2 као и Γ_1 рукопис, па је из тог разлога одустао од цјелокупне адаптације текста у складу с хришћанском доктрином.

Цитирана литература

- Јерковић, Вера, Радмила Маринковић. Српска Александрида, Свеска 2. Београд: САНУ, 1985.
- [Jerković, Vera, Radmila Marinković. *Srpska Aleksandrida, Sveska 2*. Beograd: SANU, 1985]
- Кончаревић, Ксенија. Језик и религија. Појмовник теолингвистике. Београд: Јасен, 2017.
- [Končarević, Ksenija. *Jezik i religija. Pojmovnik teolingvistike*. Beograd: Jasen, 2017]
- Маринковић, Радмила. Српска Александрида, Историја основног текста. Књ. 31. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1969.
- [Marinković, Radmila. *Srpska Aleksandrida, Istorija osnovnog teksta*. Knj. 31. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, 1969]
- Маринковић, Радмила. «Српска Александрида у Дубровнику». *Анали Филолошког факултета* 12, 1976: 23–59.
- [Marinković, Radmila. «*Srpska Aleksandrida u Dubrovniku*». *Anali Filološkog fakulteta* 12, 1976: 23–59]
- Маринковић, Радмила. Роман о Троји: Роман о Александру Великом. Стара српска књижевност у 24 књиге. Београд: Просвета, 1986.

- [Marinković, Radmila. Roman o Troji: Roman o Aleksandru Velikom. Stara srpska književnost u 24 knjige. Beograd: Prosveta, 1986]
- Накаш, Лејла. Роман о Александру Великом: према Берлинском рукопису српске Александриде. Ms. slav. Quart. 8, прије 1535. године, превод. Сарајево: СПКД, 2021.
- [Nakaš, Lejla. Roman o Aleksandru Velikom: prema Berlinskom rukopisu srpske Aleksandride. Ms slav. Quart. 8, prije 1535. godine, prevod. Sarajevo: SPKD, 2021]
- Jagić, Vatroslav. «Ogledi stare hrvatske proze IV: Život Aleksandra Velikoga». Starine 3, 1871: 208–331.
- Nakaš, Lejla. Divoševo evanđelje. Studija i kritičko izdanje teksta. Sarajevo: Institut za jezik UNSA, 2018.
- Nakaš, Lejla. «Berlinski rukopis srpske Aleksandride. Ms. slav. quart. 8, prije 1535. godine». Ricerche Slavistiche Nuova Serie Vol 3, 2020: 345–367.
- Извори
- П – Погодинова Александрида, српски рукопис, прва четвртина 16. века, РНБ По-год. 1702.
- СП – Санктпетербуршки рукопис Српске Александриде, 15. век, РНБ Q. XV. 168.
- Г₁ – Gaj. 1 Život Aleksandra Velikoga (1654), NSK R3363G, l. 94
- Г₂ – Gaj. 2 Miscellanea Rhacusii caractere Bosnia exarata, zbornik tekstova različitog sadržaja, kraj 17. ili početak 18. stoljeća, NSK R3359, str. 1–136.

Andrea Šešum

THE RELATIONSHIP BETWEEN PRONOUNS AND THEONYMS IN *GAIUS' SECOND MANUSCRIPT OF THE ALEXANDER ROMANCE*

Summary

Gaius' Second Manuscript of the Alexander Romance shows significant textual differences compared to *Gaius' First Manuscript of the Alexander Romance*, with which it forms a special redaction compared to other texts of the *Serbian Alexander Romance* (older and more recent). This textual diversity is formed in the frequent use of pronouns in places where the oldest manuscripts of the *Serbian Alexander Romance* contain some of the theonyms of the polytheistic tradition. The aim of the paper was to show under what circumstances such a reading of the text occurs and under what circumstances the scribe nevertheless abandons his intention. After completing the textual analysis, we determined that there are two groups of pronouns. The first group includes only those pronouns

that are indicators of the special redaction of these two manuscripts and do not affect the understanding of the text. The second group of pronouns includes those pronouns whose primary role is to replace the name of a Greek deity in accordance with the monotheistic tradition and thereby further Christianize the text of the manuscript.

Keywords: *Gaius' Second Manuscript of the Alexander Romance*, *Serbian Alexander Romance*, theonyms, pronouns, textology, theolinguistics.